

Bay Kou Bliye, Pote Mak Sonje: Enjistis Klimatik an Ayiti ak Demann pou Reparasyon

REZIME EGZEKITIF

Otè yo

Global Justice Clinic (GJC, Klinik Jistis Mondyal an kreyòl) fè pati Center for Human Rights and Global Justice (Sant pou Dwa Moun an Jistis Mondyal) nan NYU School of Law (Fakilte Dwa nan Inivèsite Nouyòk) epi li kolabore avèk Bernstein Institute for Human Rights (Enstiti Bernstein pou Dwa Moun) nan NYU. GJC travay ansanm avèk mouvman sosyal ak patnè kominotè pou anpeche, konteste, epi chèche reparasyon pou vyolasyon dwa moun ki soti nan enjistis ekonomik, klimatik, ak rasyal. GJC konteste sistèm ekonomik ki fè estraksyon epi relasyon pouvwa ki abizan. Li travay sou pwoblèm ki travèse fwontyè ki egzije kolaborasyon ki travèse fwontyè tou. Avèk yon apwòch ki chita sou dwa ak otonomizasyon jiridik, GJC travay an solidarite avèk moun ki pi sibi efè enjistis mondyal. Pou plis pase 10 lane, GJC ap pote kole avèk mouvman sosyal k ap fè rezistans kont endistri k ap fè estraksyon epi k ap mobilize pou pwoteje dwa pou gen tè ak dlo an Ayiti.

Promise Institute for Human Rights (Enstiti Promise pou Dwa Moun) nan UCLA School of Law (Fakilte Dwa Inivèsite Los Angeles) se baz edikasyon, rechèch, ak pledwaye sou dwa moun nan UCLA epi nan tout rejyon an. Promise Institute la dinamize pwochenn jenerasyon avoka ak lidè k ap travay sou kesyon dwa moun, jenere nouvo lide sou dwa moun, epi angaje etidyan pou yo gen yon enpak pozitif konkrè sou lemonn. Atravè Race & Human Rights Reimagined Initiative (Inisyativ pou Reyimajine Ras ak Dwa Moun), soti nan 2019 rive nan 2024, Promise Institute la ap pran devan nan rechèch ak pledwaye ki chita nan kalfou jistis rasyal ak apwòch kritik sou dwa moun, ki gen ladan l kontèks migrasyon ak jistis klimatik. Promise Institute la te kore manda ansyen pwofesè de dwa nan UCLA E. Tendayi Achiume, ansyen Rapòtè Espesyal nan Nasyonzini sou rasis, diskriminasyon rasyal, zenofobi, ak lòt entolerans ki liye avèk fenomèn sa yo, soti nan 2017 rive nan 2022.

Lotè rapò sa a, sa ki soti nan GJC a ak sa ki soti nan Promise Institute la, abòde kesyon enjistis klimatik tankou avoka dwa moun k ap anpeche, konteste, epi chèche reparasyon pou vyolasyon dwa ki fè pati fondalnatal rasis sistemik, kapitalis abizan, ak enjistis anviwònmanal.

Foto Kouvèti: Plaj Piblik, Depatman Lwès, Ayiti. **Kredi Foto:** Ellie Happel.

Remèsiman

Lotè prensipal rapò a: Ellie Happel, Sienna Merope-Synge, S. Priya Morley.

Lòte ki te patisipe yo: Sharma Aurelien, Larissa Daruge, Ryen Diaz, Elizabeth Donger, Jewel Drigo, Laura Figueroa, Ursa Heidinger, Isabel Hellman, Melissa Hendrickse, Milena Klimberg van Marrewijk, Annika Krafcik, Rachel Ryu, Laura Sabia, Alejandra Torres.

Òganizasyon nou te konsilte: Nou te konsilte plizyè òganizasyon ak mouvman sosyal an Ayiti k ap travay ansanm avèk kominote ki sou premye liy kriz klima a. Enfòmasyon sou chak òganizasyon disponib nan “Metodoloji” epi nan glosè “Òganizasyon ayisyen nou te konsilte” nan konklizyon rapò sa a.

Plizyè defansè ak moun save an Ayiti te bay fidbak sou kontni rapò a tou. Nou remèsye Dr. Jean Vilmond Hilaire (ansyen Minis Anviwònman ki maton nan kesyon gouvènans anviwònman ak byodivèsite, militan pou anviwònman an, ak anseyan nan inivèsite); Bruno Mentor (direktè egzekitif, Fondation Macaya); Michèle Duvivier Pierre-Louis (prezidan Fondasyon Konesans ak Libète (FOKAL) ak pwofesè nan Université Quisqueya); ak Josué Vaval (profesè, kowòdinatè Fakilte Syans Imèn (FASCH) nan Université d’État d’Haïti).

Konsèy, revizyon, ak lòt sipò: E. Tendayi Achiume, Hansika Agrawal, Sharma Aurelien, Nixon Boumba, Milostène Castin, Saudi Garcia, Hannah Garry, Jessica Hsu, Arpitha Kodiveri, Kate Mackintosh, Natalie Monsanto, Samuel Nesner, Britta Redwood, Rebecca Riddell, Amaury Rodriguez, Margaret Satterthwaite.

Moun ki te verifye sitasyon yo: Helen Ahearne-Ray, Rachel Bryce, Chuma Bubu, Ryen Diaz, Bharath Gururagavendran, Isabel Hellman, Anagha Komaragiri, Annika Krafcik, Madison Perez, Sofie Rudin, Shreyashi Sharma, Alejandra Torres.

Koreksyon final: Boomie Aglietti.

Foto: Ellie Happel, Jessica Hsu, Sasha Kramer, Adobe Stock.

Konsepsyon ak prezantasyon: Andrew Brown, Raygun Design, UK.

Tradiksyon an kreyòl: Respond Crisis Translation, Laura Wagner.

Finansman: 11th Hour Foundation, New York University School of Law, The Promise Institute for Human Rights at UCLA School of Law, True Costs Initiative, Unitarian Universalist Service Committee (UUSC).

Rezime Egzekitif

“

Anpil nan peyi ki responsab [pou kriz klimatik mondyal la] gen yon pase kolonyal. Epi peyi k ap soufri plis yo, se ansyen koloni yo Se yon fòm kolonizasyon k ap kontinye selon yon pèspektiv klimatik-yon kolonizasyon klimatik.”

Kettly Alexandre, Mouvman Peyizan Papay¹

“

Nou ap viv nan yon mond ki konsantre l sou eksplwatasyon resous, tè, moun - èske nou pa kapab imajine yon lòt mond? Èske nou kapab imajine yon mond kote moun ap viv byen youn ak lòt epi yo gen bon relasyon ak vwazen yo, kote nou montre solidarite youn pou lòt, kote nou mete byenveyans nan sant relasyon nou gen youn ak lòt epi ak tè a?

Sabine Lamour, sosyòlòg ak kowòdonatè òganizasyon feminis Solidarite Fanm Ayisyèn²

Kontèks

Ayiti se youn nan peyi dezòd klimatik plis fè mal,³ malgre li sèlman kontribye yon ti kras ladann, epi benefisye ekonomikman yon ti kras nan aktivite ki kreye dezòd klimatik la. Vilnerabilite peyi a fas ak gwo lapli, sechrès, siklòn, ak lòt enpak klimatik se pa sèlman akòz kote li ye nan Karayib la, men tou, jan rapò sa a montre l, nan istwa eksplwatasyon li, ki soti nan kolonyalis ak esklavaj ansanm ak eksplwatasyon rasis k ap kontinye. Ayiti montre kijan kriz klimatik la se yon kriz enjistis rasyal. Li ijann pou nou abòde kriz sa yo ki konekte youn ak lòt.

Dezòd Klimatik

Rapò sa a sèvi ak tèm “dezòd klimatik” olye de “chanjman klimatik.” Plizye militan ak òganizasyon ayisyen yo rejte “chanjman klimatik” kòm deskripsyon pasif epi k ap bay manti sou chanjman nan anviwònman y ap viv yo. Yo pito “dezòd klimatik” kòm yon deskripsyon ki pi efikas sou enpak danjere ak nati irasyonèl, ak enprevizib pwoblèm nan.

Pa gen anpil rechèch ki disponib ki prezante ak analize enpak aktyèl ak pwojeksyon dezòd klimatik la sou dwa moun pèp ayisyen an. Gen yon mank literati menm jan an ki montre kijan ayisyen-- k ap fòse ajiste tèt yo nan yon kontèks dezòd klimatik ki kontinye ap ogmante jouk jounen jodi a-- adapte epi siviv. Rapò sa a gen pou objektif ranpli twou vid ki genyen yo epi konekte eksperyans Ayiti ak domaj klimatik grav jodi a ak istwa piyaj, eksklizyon, entèkansyon ak eksplwatasyon rasis li sibi anba men Peyi Endistriyalize yo. Dezòd klimatik ak enjistis klimatik se, omwen an pati, sentòm jodi a mechanste istorik yo. Rapò sa a ap avanse ka reparasyon Ayiti a epi l ap prezante kòm agiman reparasyon se yon bagay ki enpòtan pou abòde enjistis klimatik la.

Objektif ak Apwòch Rapò a

Youn nan objektif enpòtan rapò sa a se bay enfòmasyon ak analiz sou eksperyans Ayisyen yo sou dezòd klimatik ansanm ak koz pwofon li yo, ki gen ladann vyolasyon dwa moun pèp Ayisyen an ak enpak mi wo mi ba sou peyizan⁴ yo ansanm ak kominote pòv k ap viv nan bouk yo. Yon lòt objektif li genyen tou, se enfòm ak ranfòse agiman reparasyon pou Ayiti--epi pou, lòt Ti Zile, Eta An Devlopman yo.⁵ Anplis de sa, rapò sa a mete aksan sou travay militan ayisyen yo ki kreye mwayen pou altènativ pou jwenn gaypen epi òganize jistis klimatik nan kontèks dezòd klimatik la. Epi tou, rapò sa a la pou enfòm ak angaje moun k ap chèche aji men nan menak pèp ayisyen an espesyalman peyizan-- epi espere deklannche plis diskisyon, rechèch, ak aksyon pou jistis klimatik. Gwosè pwoblèm nan mande kolaborasyon atravè fwontyè, disiplin, idantite ak opinyon politik; kidonk, rapò sa a ap chèche rive sou yon piblik ki anpil.

Rapò sa a se fwi kolaborasyon ant avoka dwa moun ansanm ak militan ak òganizasyon ayisyen yo. Klinik Jistis Mondyal (Global Justice Clinic, GJC) te travay men nan men ak aktè mouvman sosyal ayisyen yo pandan plis pase dis (10) lane; se istwa kolaborasyon sa a ki te mennen GJC ak Promise Institute for Human Rights nan UCLA School of Law (the Promise Institute) pou mennen biwo rechèch ak analiz ki te sèvi kòm baz pou rechèch sa a. GJC ak Promise Institute te fè plizyè douzèn entèvyou epi diskisyon ak ti gwoup ak òganizasyon ayisyen ki kontribye yo. Rapò sa a mete ansanm enfòmasyon ki disponib nan yon varyete sous ki gen rapò ak dezòd klimatik tankou: jiridik, politik, syantifik, istorik ak ekonomik. GJC ak Promise Institute te trase anba loup òf bous Apwòch Tyè Mond sou Lwa Entènasyonal ak Teyori Kritik sou Ras pou dekouvri fason kad jiridik ki egziste yo se eleman santral pou ras ak anpi yo.

Apèsi Chapit aprè Chapit

Reisanbau, Deschappelles, Ayiti; Kredi foto: airmaria - stock.adobe.com

Chapit I

Chapit I prezante gravite sitiyasyon Ayiti ap fè fas la. Li puize nan rechèch segondè ansanm ak entèvyou epi konvèsasyon ak militan ak òganizasyon ayisyen yo, li rezime enpak aktyèl ak enpak dezòd klimatik yo prevwa ki pral genyen sou pèp ayisyen an, espesyalman sou gwoup yo mete sou kote yo. Chapit I an prezante kèk nan fason kle pèp ayisyen viv dezòd klimatik jou apre jou ak lane apre ane: move tan ekstrèm ak ogmantasyon nivo lanmè, konsekans negatif sou sante moun, domaj nan pwodiksyon agrikòl ak mwayen pou viv, ak sechrès epi mank aksè a dlo.

Chapit I an idantifye tou dwa moun dezòd klimatik la vyole, ki gen ladan dwa ki gen rapò ak lavi; egalite ak non-diskriminasyon; tè ak lojman; manje, dlo, ak anviwònman ansanm ak migrasyon. Li montre kijan inegalite kache ak vyolasyon dwa estriktirèl yo agrave eksperyans Ayisyen yo sou sa ki gen pou wè ak domaj klimatik epi li gen ladan yon analiz dwa moun, pandan y ap rekonèt limit lwa dwa moun nan abòde nan yon fason efikas enjistis klimatik la. Se aktè etranje - gouvènman, konpayi ak enstitisyon ki pa an Ayiti - ki te kapab diminye vyolasyon dwa moun an Ayiti nan fason ki pi enpòtan, sa ki gen ladan diminye emisyon gaz lakòz rechofman planèt la epi bay restitasyon ak reparasyon pou domaj ki te fèt nan tan pase yo. Menm lè eta ayisyen gen devwa pou respekte, pwoteje, ak akonpli dwa pèp ayisyen an, dezòd klimatik se yon pwoblèm transnasyonal yo dwe abòde sou yon echèl mondyal.

Chapit I an long; otè yo te kanpe nan bò ki chita sou enklizyon an, nou espere chapit sa a, an patikilye, ta ka sèvi kòm yon referans pou òganizasyon ak militan ki fè fas ak yon mank enfòmasyon ki disponib nan lang anglè sou enpak klimatik an Ayiti.

Estat Jean-Jacques Dessalines devan Katedral Notre-Dame, Okap, Ayiti;
Kredi foto: Rotorhead 30A - stock.adobe.com

Chapit II

Chapit II a montre kijan yon istwa eksplwatasyon rasis etranje - kolonyalis, esklavaj, dèt, okipasyon, ak entèvansyon - te konstwi vilnerabilite klimatik Ayiti a. Chapit II a dokimante rasis pouvwa kolonyal ak neokolonyal yo te souvan itilize pou jistifye eksplwatasyon ekonomik ak dominasyon politik. Li fè yon rezime istorik sou lamizè Ayiti a, egzanp ranson endepandans Ayiti a (sa nou dekri anba a) epi mete aksan sou konsekans yo sou anviwònman peyi a, gouvènans, bidjè ak kapasite pou devlope sistèm yo (egzanp, sanitasyon, irigasyon, wout, swen sante) ak enfrastrikti kritik ki nesèsè pou rezistans klimatik.

Ayiti se premye repiblik nwa nan mond lan e se sèl peyi nan mond lan kote popilasyon esklav la te ranvèse kolonizatè li yo. Lòt peyi yo te evite Ayiti sou plan politik epi te pini li sou plan ekonomik akòz fason li te mete kouraj li deyò pou rejte esklavaj. An 1825, Ayiti te dakò peye Lafrans yon ranson endepandans, pou dedomaje pèt materyèl Lafrans, ki gen ladan moun ki te nan esklavaj yo, an echanj pou yo rekonèt yo sou plan politik. Nan ane aprè a, gouvènman ayisyen an te etabli Kòd Riral la, yon seri lwa opresif ki te gouvène peyizan - menm pou kontwole peyizan yo - se sa kit te kreye klas peyizan ki toujou la jodi a.⁶ Ekonomis yo estime ranson endepandans lan te koute Ayiti jiska \$ 115 milya dola nan dola jodi a. Menm lè kolonyalis franse, esklavaj, ak ranson an se egzanp ki pi klè nan fason etranje yo dechèpiye ak eksplwate, Chapit II a eksplòre tou lòt pwosesis povrete: okipasyon Etazini nan kòmansman zoyèm syèk la; sipò gouvènman Etazini te bay diktatè kòwonpi yo; ekonomi ak politik neokolonyal nan fen zoyèm syèk la, ki gen ladan politik ajisteman estriktirèl devastatè; ak sik kriz ak entèvansyon k ap kontinye.

Machann nan Wout pou Ale Mache a, Dondon, Ayiti; Kredi foto: Marta - stock.adobe.com

Chapit III

Chapit III vire sou nivo nasyonal la, kote li bay egzanp sou fason kominote ayisyen yo ap lite epi ap siviv anba dezòd klimatik la, yo fè inovasyon lè leta a pa kapab reponn nan yon fason ki apwopriye. Chapit III kòmans ak yon apèsi sou sa leta ayisyen (pa) itil epi li prezante adaptasyon ak estrateji rezistans klimatik kominote lokal yo, ki gen ladan agroekoloji peyizan, ekonomi solidè, ak pwoteksyon ekosistèm yo. Epi tou, Chapit III mete aksan sou demann ekonomik ak politik ki enpòtan pou defye sistèm ki kontinye ap kenbe epi ki kapab agrave dezòd klimatik la. Demann sa yo gen ladan yo garanti dwa latè, ankouraje mwayen pou viv nan zòn riral Ayiti yo, epi reziste kont eksplwatasyon gwo min lò endistriyèl yo. Chapit la fini ak yon diskisyon sou edikasyon popilè antanke yon pratik enpòtan pou asire pwogrè enklizif.

Estrateji lokal yo esansyèl an Ayiti epi yo dwe nan sant jefò pou adaptasyon klimatik, menm jan pèp ayisyen an dwe nan sant mouvman pou jistis klimatik ak pou reparasyon. Poutan, yo pa ka genyen laviktwa nan mouvman sa yo poukont yo; kòz prensipal ak echèl enjistis klimatik la mande aksyon transfòmatif entènasyonal.

Chapit IV

Chapit IV fè konnen Ayiti se yon ka egzemplè pou reparasyon. Yo defini reparasyon kòm “aksyon oswa pwosesis pou korije yon mal.”⁷ Ayisyen te mande reparasyon depi lontan pou esklavaj ak kolonizasyon, ki gen ladan restitasyon, ak konpansasyon nan men Lafrans pou ranson endepandans lan. Chapit sa a bay agiman reparasyon nesèsè pou jistis klimatik. Li mete aksan tou sou fason enpak enjis dezòd klimatik yo konekte fondamantalman epi ranfòse, demand ki egziste deja pou reparasyon pou kolonyalis, esklavaj, ak enjistis rasyal k ap kontinye.

Aprè li fin dekri defo negosyasyon klimatik entènasyonal yo, Chapit IV la prezante yon pwennvi “konstriktif” sou reparasyon yo,⁸ epi avanse yon pwennvi laj sou sa jistis reparasyon yo ta ka enplike. Apre sa, li esplike divès rezon legal ak moral pou reparasyon yo. Selon lwa entènasyonal, se fòt legal ki baz reparasyon yo. Gen omwen twa fòm fot legal k ap jwe an Ayiti jodi a: premye a, rasis istorik k ap kontinye ki te konstwi vilnerabilite klimatik Ayiti a, sa ki vyole entèdiksyon legal sou diskriminasyon rasyal; dezyèm nan, ranson endepandans lan - yon kokennchenn ilustrasyon sou fason eksplwatasyon etranje rasis fè Ayiti pòv epi fè li pi vilnerab a klima a, pandan y ap anrichi nan fason enjis ansyen eta kolonyal yo; epi, twazyèm nan, vyolasyon règ “prevansyon domaj” la anba lwa entènasyonal yo kote eta Peyi Endistriyalize yo koze yon kokennchenn degajman gaz lakòz rechofman planèt la. Twazyèm jistifikasyon sa a diferan parapò ak reklamasyon reparasyon an ki baze sou esklavaj ak kolonyalis, men, jan sa detaye nan Chapit II a, sa rete anrasinen nan istwa sa yo, etandone gwo degajman gaz yo soti nan akimilasyon inegalite richès kolonyal ak pòs-kolonyal yo.

Chapit IV la sijere yon repons rezonab a demann reparasyon yo pral mande non sèlman konpansasyon, men tou chanjman transfòmatif ekonomik ak politik. Nan fason kritik, yon ajanda reparasyon ta dwe fèt selon yon pwosesis patisipatif pèp ayisyen an ap mennen.

Sitasyon

- 1 “Racism Causes Climate Vulnerability in Haiti,” CENTER FOR HUMAN RIGHTS AND GLOBAL JUSTICE (July 6, 2022). https://chrgi.org/wp-content/uploads/2022/07/Global-Justice-Clinic-Submission_Climate-Change-and-Racism_220620.pdf.
- 2 “Haitian Leaders Share Their Vision of a Mining Free Haiti,” MINING FREE HAITI (accessed Aug. 6, 2024). <https://en.ayitikanpemin.org/mining-free-haiti>.
- 3 “Least Responsible, Hardest Hit: New UNFPA Brief Explores Climate Change’s Disproportionate Harm of People of African Descent,” UNITED NATIONS POPULATION FUND (Mar. 24, 2023). <https://esaro.unfpa.org/en/news/least-responsible-hardest-hit-new-unfpa-brief-explores-climate-changes-disproportionate-harm>.
- 4 Jan sa dekri pi lwen nan entwodiksyon rapò sa a, *peyizan* se yon tèm ki espesifik pou Ayiti, ki endike yon idantite kiltirèl ak politik. *Peyizan* pa byen tradui, men li adapte ak definisyon, yon moun ki angaje oswa ap chèche angaje poukont li, oswa an asosyasyon ak lòt moun oswa antanke manm yon kominote, nan pwodiksyon agrikòl ti-echèl pou sibzistans ak/oswa pou mache a, epi ki depann anpil, menm si se pa totalman, sou travay fanmi oswa fwaye ak lòt fason ki pa rantab pou òganize travay. Yon peyizan gen yon relasyon espesyal epi depann tè a akòz travay tè a. Gade Human Rights Council Res., UN Doc. A/39/12, (Sept. 28, 2018).
- 5 “About Small Island Developing States,” UN-OHRLS, (accessed Aug. 6, 2024). <https://www.un.org/ohrls/content/about-small-island-developing-states>.
- 6 Gade, pa egzanzp JEAN CASIMIR, *THE HAITIANS: A DECOLONIAL HISTORY*, trans. Laurent Dubois (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2020), 171.
- 7 “What are Reparations,” MOVEMENT FOR BLACK LIVES. <https://m4bl.org/wp-content/uploads/2020/11/defining-reparations.pdf>.
- 8 Gade OLÚFÉMI O. TÁÍWÒ, *RECONSIDERING REPARATIONS* (Oxford: Oxford University Press, 2022).

Klinik Jistis Mondyal,

Fakilte Dwa nan Inivèsite Nouyòk

245 lari sullivan , etaj 5, Nouyòk, NY 10012

UCLA School of Law
**The Promise Institute
for Human Rights**